

सुकरातका पाइला उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

चन्द्रबहादुर खत्री क्षेत्री

क्याम्पस क्र.सं. : १९/०६१-६३

त्रि.वि.द.सं. : ६-१-३१५-००१३-९६

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरका विद्यार्थी चन्द्रबहादुर खत्री क्षेत्रीले नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको सुकरातका पाइला उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कनसमिति

प्रा.डा.नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

.....
हस्ताक्षर

उपप्रा. दीननाथ शर्मा पण्डित

.....
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

.....
बाह्यपरीक्षक

.....
हस्ताक्षर

मिति : २०६७/०५/२५

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत सुकरातका पाइला उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको हो। प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक श्री दीननाथ शर्मा पण्डितको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र कठिनाइहरूको सामना गर्दै अगाडि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई पन्छ्याएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर मिलाइदिने नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन तथा वर्तमान नेपाली विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा.नारायणप्रसाद खनालप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने तत्कालीन नेपाली विभागीय प्रमुख एवम् वर्तमान क्याम्पस प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. गणेशप्रसाद खनालप्रति पनि म कृतज्ञ छु। प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा आवश्यक जानकारी प्रदान गर्नु हुने शोधनायक प्रा.डा. गोविन्दराज भट्टराईप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु। शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आइपरेका समस्याहरूको समाधानका लागि अमूल्य सहयोग पुर्याउनुहुने आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमप्रति कृतज्ञ छु। शोधशीर्षक चयन तथा शोधकार्यमा प्राज्ञिक सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक दामोदर रिजालका साथै अन्य आदरणीय गुरुहरू सहप्राध्यापक गोविन्दराज विनोदी, सहप्राध्यापक होमनाथ सापकोटा, सहप्राध्यापक भवनाथ सडौला, उपप्राध्यापक विष्णुप्रसाद सापकोटा, लगायत नेपाली विभागअन्तर्गतका सबै गुरुहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु। वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका प्रशासनका कर्मचारीहरू सहायक प्रशासक द्वय शिवप्रसाद पोखरेल र विजयराज पण्डितप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु।

जीवनमा सदा असल कर्म गर्न प्रेरणा दिँदै कठिन आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुर्याउनुहुने परमपूज्य पिता श्री यमबहादुर खत्री क्षेत्री र माता डाँसीदेवी खत्री क्षेत्रीप्रति आजन्म ऋणी छु। मेरो शैक्षिक प्रगतिको लागि रचनात्मक सहयोग गरेर हरपल साथ दिने धर्मपत्नी सुशीला के.सी. प्रति धेरै आभारी छु। यो शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा सामग्री सङ्कलनका साथै प्राज्ञिक सहयोग पुर्याउनुहुने मित्र दीपक ढकालप्रति म धेरै आभारी छु। शोधकार्य पूर्ण गर्नको लागि बारम्बार घच्चच्याउँदै शोधकार्यमा सहयोग पुर्याउने मित्र श्रीचन्द्र वाग्लेप्रति पनि आभारी छु। शोधपत्र टङ्कण गर्नेदेखि लिएर सामग्री सङ्कलनमा विशेष सहयोग पुर्याउने मेरा अनन्य मित्र ईश्वर तिमिल्सिनाको भूमिकालाई कहिल्यै विर्सन सकिदैन।

अन्त्यमा सुकरातका पाइला उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुरसमक्ष पेस गर्दछु।

मिति : २०६७/०५/

.....
चन्द्रबहादुर खत्री क्षेत्री
नेपाली विभाग

विषयसूची

- (क) आवरणपृष्ठ
- (ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
- (ग) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
- (घ) कृतज्ञताज्ञापन
- (ङ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

परिच्छेद : एक शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	
१	
१.४ समस्याकथन	१
१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू	२
१.६ पूर्वकार्यको विवरण	२
१.७ शोधको महत्त्व र उपयोगिता	४
१.८ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	४
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	
४	
१.१० शोधविधि	५
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद : दुई उपन्यासकार गोविन्दराज भट्टराईको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान	७
२.२ बाल्यकाल	७
२.३ शिक्षा दीक्षा	७
२.३.१ अक्षरारम्भ र प्राथमिक शिक्षा	७
२.३.२ माध्यमिक तहको शिक्षा	८
२.३.३ उच्चतहको शिक्षा	८
२.३.४ पारिवारिक स्थिति र आजीविका	९
२.३.५ स्वभाव र रुचि	१०
२.३.६ भ्रमण	१०
२.३.७ सम्मान तथा पुरस्कार	११
२.३.८ जीवनदर्शन	११

२.४ गोविन्दराज भट्टराईको व्यक्तित्व

१२

२.४.१ बाह्य व्यक्तित्व	१२
२.४.२ आन्तरिक व्यक्तित्व	१२
२.४.२.१ उपन्यासकार व्यक्तित्व	१३
२.४.२.२ निबन्धकार व्यक्तित्व	१३
२.४.२.३ कथाकार व्यक्तित्व	१४
२.४.२.४ कवि व्यक्तित्व	१४
२.४.२.५ समालोचक व्यक्तित्व	१४
२.४.२.६ अनुवादक व्यक्तित्व	१५
२.४.२.७ सम्पादक व्यक्तित्व	१५
२.४.२.८ शिक्षक-प्राध्यापक व्यक्तित्व	१५

१६

परिच्छेद : तीन
उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ उपन्यासको परिभाषा	१७
३.२ उपन्यासका तत्त्वहरू	१८
३.२.१ कथानक	१८
३.२.२ चरित्र	१८
३.२.३ पर्यावरण	१९
३.२.४ जीवनदर्शन	१९
३.२.५ दृष्टिबिन्दु	१९
३.२.६ भाषा	२०
३.२.७ प्रतीक र बिम्ब	२०
३.३ नेपाली औपन्यासिक परम्परा	२०
३.३.१ प्राथमिक काल	२१
३.३.२ माध्यमिक काल	२२
३.३.३ आधुनिक काल	२३
३.३.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा	२३
३.३.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा	२४
३.३.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा	२४
३.३.३.४ अतियथार्थवादी धारा	२५
३.३.३.५ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा	२५
३.३.३.६ मनोविश्लेषणवादी धारा	२६
३.३.३.७ प्रकृतवादी धारा	२६
३.३.३.८ विसङ्गतिवादी धारा	२६
३.३.३.९ अस्तित्ववादी धारा	२७
३.३.३.१० प्रयोगवादी धारा	२७
३.३.३.११ प्रगतिवादी धारा	२८
३.३.३.१२ मिथकीय धारा	२८

परिच्छेद : चार

गोविन्दराज भट्टराईको उपन्यासकारिता

४.१ उपन्यासकार गोविन्दराज भट्टराईको औपन्यासिक यात्रा	३०
४.१.१ पहिलो चरण	३१
४.१.२ दोस्रो चरण	३२
४.२ उपन्यासकार गोविन्दराज भट्टराईका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू	
३३	
४.२.१ सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकारका रूपमा भट्टराई	
३३	
४.२.२ कारुणिक उपन्यासकारका रूपमा भट्टराई	३३
४.२.३ आलोचनात्मक यथार्थवादी उपन्यासकारका रूपमा भट्टराई	३४
४.२.४ अस्तित्ववादी उपन्यासकारका रूपमा भट्टराई	३४
४.२.५ प्रयोगवादी उपन्यासकारका रूपमा भट्टराई	
३४	
४.२.६ उत्तरआधुनिक दर्शनको प्रयोगकर्ताका रूपमा भट्टराई	३५
४.२.७ युद्धसाहित्यको प्रयोगकर्ताका रूपमा भट्टराई	३५
४.३ नेपाली उपन्यास साहित्यमा गोविन्दराज भट्टराईको योगदान र स्थान	
३६	
४.४ निष्कर्ष	३७

परिच्छेद : पाँच

विविध कोणबाट सुकरातका पाइला उपन्यासको अध्ययन

५.१ पृष्ठभूमि	३८
५.२ सुकरातका पाइला उपन्यासको संरचना	३८
५.२.१ सुकरातका पाइला उपन्यासको बाह्य संरचना	३८
५.२.२ सुकरातका पाइला उपन्यासको अन्तर्वस्तु	३९
५.२.२.१ पहिलो परिच्छेद	३९
५.२.२.२ दोस्रो परिच्छेद	४०
५.२.२.३ तेस्रो परिच्छेद	४०
५.२.२.४ चौथो परिच्छेद	४०
५.२.२.५ पाँचौँ परिच्छेद	४१
५.२.२.६ छैटौँ परिच्छेद	४१
५.२.२.७ सातौँ परिच्छेद	४१
५.२.२.८ आठौँ परिच्छेद	४२
५.२.२.९ नवौँ परिच्छेद	४२
५.२.२.१० दशौँ परिच्छेद	४२

५.२.२.११ एघारौँ परिच्छेद	४३
५.२.२.१२ बाह्रौँ परिच्छेद	४३
५.२.२.१३ तेह्रौँ परिच्छेद	४३
५.२.२.१४ चौधौँ परिच्छेद	४४
५.२.२.१५ पन्ध्रौँ परिच्छेद	४४
५.२.२.१६ सोह्रौँ परिच्छेद	४४
५.२.२.१७ सत्रौँ परिच्छेद	४५
५.२.२.१८ अठारौँ परिच्छेद	४५
५.२.२.१९ उन्नाइसौँ परिच्छेद	४५
५.२.२.२० बीसौँ परिच्छेद	४६
५.२.२.२१ एक्काइसौँ परिच्छेद	४६
५.२.२.२२ बाइसौँ परिच्छेद	४६
५.२.२.२३ तेइसौँ परिच्छेद	४७
५.२.२.२४ चौबीसौँ परिच्छेद	४७
५.२.२.२५ पच्चीसौँ परिच्छेद	४८
५.२.२.२६ छब्बीसौँ परिच्छेद	४८
५.२.२.२७ सत्ताइसौँ परिच्छेद	४८
५.३ सुकरातका पाइला उपन्यासमा कथानक	४९
५.३.१ सुकरातका पाइला उपन्यासको कथानक स्रोत	४९
५.३.२ सुकरातका पाइला उपन्यासको कथानक ढाँचा	५०
५.३.३ सुकरातका पाइला उपन्यासको आङ्गिक विकास	५०
५.४ सुकरातका पाइला उपन्यासमा पात्रविधान	
५३	
५.४.१ लिङ्गको आधारमा चरित्रको वर्गीकरण	५३
५.४.२ कार्यको आधारमा चरित्रको वर्गीकरण	५३
५.४.३ प्रवृत्तिको आधारमा चरित्रचित्रण	५४
५.४.४ स्वभावका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण	५४
५.४.५ जीवन चेतनाका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण	५४
५.४.६ आवद्धताका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण	
५५	
५.४.७ आसन्नताका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण	५५
५.४.८ पात्रीय भूमिकाका आधारमा प्रमुख पात्रहरूको विवेचना	५५
५.४.८.१ अनन्त	५५
५.४.८.२ सुकरात	५७
५.४.८.३ पूर्णिमा	५९
५.४.८.४ गोपी	६०
५.४.८.५ विक्रम	६०
५.४.८.६ नीलिमा	६०
५.५ सुकरातका पाइला उपन्यासमा पर्यावरण	
६०	
५.६ सुकरातका पाइला उपन्यासमा दृष्टिविन्दुको प्रयोग	
६२	

५.७ सुकरातका पाइला उपन्यासमा संवाद	६३
५.८ सुकरातका पाइला उपन्यासको भाषाशैली	
६५	
५.९ सुकरातका पाइला उपन्यासको सारवस्तु	६९
५.१० सुकरातका पाइला उपन्यासका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू	६९
५.१०.१ उत्तरआधुनिकवादी प्रवृत्ति	६९
५.१०.१.१ अभिघात सिद्धान्तको प्रयोग	७०
५.१०.१.२ विनिर्माणवाद	७२
५.१०.१.२.१ अन्तर-पाठीयता	७२
५.१०.१.२.२ द्विचर विरोध	७३
५.१०.१.२.३ विधाभञ्जन	७३
५.१०.१.३ मायिक यथार्थवाद	७४
५.१०.२ युद्धसाहित्यका रूपमा सुकरातका पाइला	७४
५.१०.३ विसङ्गतिवादी-अस्तित्ववादी प्रवृत्ति	७८
५.१०.४ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	
७९	
५.१०.५ समसामायिक युगीन परिवेशको चित्रण	७९
५.१०.६ निष्कर्ष	८०
५.११ सुकरातका पाइला उपन्यासको शीर्षक सार्थकता	८०

परिच्छेद : छ उपसंहार

६.१ परिच्छेद: एकको निष्कर्ष	८२
६.२ परिच्छेद : दुईको निष्कर्ष	८२
६.३ परिच्छेद : तीनको निष्कर्ष	८३
६.४ परिच्छेद : चारको निष्कर्ष	८४
६.५ परिच्छेद : पाँचको निष्कर्ष	८५
६.६ परिच्छेद : छको निष्कर्ष	८६

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्क्षेपीकृत रूप यसप्रकार छ :

आइ.ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्ट्स
इ.सं.	इस्वी संवत्
उपप्रा.	उपप्राध्यापक
एन.जि.ओ.	नन्गभरमेन्ट अर्गनाइजेसन
एम.ए.	मास्टर्स अफ आर्ट्स
एम.एड.	मास्टर्स अफ एजुकेसन
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
टि.भी.	टेलिभिजन
डा.	डाक्टर
डी.पी.	दुर्गाप्रसाद
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि.वि. द.सं.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय दर्ता सङ्ख्या
नं.	नम्बर
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
पृ.	पृष्ठ
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्ट्स
बि.एड.	ब्याचलर अफ एजुकेसन
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रू.	रूपियाँ
वि.सं.	विक्रम संवत्